

מאמר ב מיהו ארתחשסתא?

הקדמה

מאמר זה הוא המשך ישיר של המאמר הקודם. בספרי עזרא ונחמיה נזכר כמה פעמים שליט ששמו "ארתחשסתא". המחקר ההיסטורי, הטוען שכעשרה מלכים מלכו על פרס בין כורש לדריוש השלישי, אינו מתקשה להניח שהיו ביניהם גם כמה מלכים שנקראו ארתחשסתא. אולם לפי שיטת חז"ל שלא היו לפרס אלא שלושה מלכים: כורש, אחשוורוש ודריוש (או ארבעה, אם מחשיבים גם את דריוש הראשון, שותפו של כורש), שזו השיטה שהארכנו לבסס בפרק הקודם, לא ניתן לכאורה לומר שארתחשסתא היה מלך שעמד בפני עצמו. מטרטנו במאמר זה היא לזהות את ארתחשסתא על פי השיטות השונות של רבותינו.

תחילה נביא כמה פסוקים שארתחשסתא מוזכר בהם. כך כתוב בספר עזרא:

וְשִׁבְיֵי יְהוּדֵיָא בְּנֵינִי וּמִצְלָחִין בְּנְבוּאָתַת חֲגִי נְבִיָּה וְזִכְרָיָה בַר עֵדוּא וּבְנֵי וְשִׁכְלָלוּ
מִן טַעַם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וּמִטַּעַם כּוֹרֶשׁ וְדַרְיֹוֹשׁ וְאַרְתַּחֲשֶׁשְׁתָּא מֶלֶךְ פָּרַס.^ע

פסוק זה קשה לכאורה: מצד אחד מובאים בו שלושה שמות: כורש, דריוש וארתחשסתא, ומשמע שמדובר על שלושה אנשים שונים. אך מצד שני נאמר "מלך פרס", בלשון יחיד, ומשמע שאין כאן אלא מלך אחד. אם אכן מדובר בשלושה מלכים שונים, ארתחשסתא מובא כבעל מעמד שווה לשני האחרים - כורש ודריוש, ומשמע לכאורה שהוא היה מלך כמותם.

במקום אחר בספר עזרא מסופר על ההתנגדות לבניין בית המקדש בימיהם של כמה ממלכי פרס:

וּסְכָרִים עָלֵיהֶם יוֹעֲצִים לְהַפֵּר עֲצָתָם כֹּל יְמֵי כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וְעַד מְלָכוֹת

דְּרִיּוֹשׁ מֶלֶךְ פָּרְס: וּבְמַלְכוּת אַחַשְׁוֵרוֹשׁ בְּתַחֲלַת מְלָכוּתוֹ כָּתְבוּ שְׁטָנָה עַל
 יְשִׁבֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם: וּבִימֵי אֲרַתְחַשְׁשֶׁתָא כָּתַב בְּשָׁלֵם מִתְרַדַת טְבָאֵל
 וּשְׂאָר כְּנוֹתָיו עַל אֲרַתְחַשְׁשֶׁת מֶלֶךְ פָּרְס וּכְתַב הַנְּשִׁתָּן כְּתוּב אַרְמִית
 וּמִתְרַגָּם אַרְמִית.^ע

בפסוקים אלה מוזכרים שלושת מלכי פרס המוזכרים בחז"ל: כורש, אחשוורוש ודריוש. כמו כן מוזכר כאן ארתחשסתא, ומשמע שגם הוא היה מלך, שהוא הרי מוזכר יחד עם המלכים האחרים של פרס. עוד משמע, לכאורה, מפסוקים אלה, שארתחשסתא הוא דמות נפרדת, והוא אינו קשור לדריוש ולכורש שהוזכרו גם הם בפסוקים אלה. כמו כן, מסדר הדברים נראה לכאורה שארתחשסתא מלך אחרי אחשוורוש.

גם נחמיה מספר על ארתחשסתא. וכך נאמר שם:

וַיְהִי בְּחֻדְשׁ נִיסָן שְׁנַת עֶשְׂרִים לְאַרְתַּחְשֶׁשְׁתָּא הַמֶּלֶךְ יֵין לְפָנָיו וְאַשָׂא אֶת
 הַיֵּין וְאַתְנָה לְמֶלֶךְ וְלֹא הֵייתִי רַע לְפָנָיו.^ע

גם מפסוק זה (וכן מתוך המשך הדברים), נראה שארתחשסתא הוא אדם בעל מעמד שלטוני, ולכאורה הוא היה מלך. ממילא מתבקש לבדוק: מיהו ארתחשסתא? האם ייתכן שהיה מלך נוסף שמלך על פרס מלבד שלושת המלכים שהוזכרו בדברי חז"ל?

רבי יוסי: ארתחשסתא אינו שם של מלך

כאמור, לפי בעל סדר עולם לא היו אלא שלושה מלכים לפרס, ולפיכך אי אפשר לומר שארתחשסתא הוא מלך אחר. לפיכך, קובע רבי יוסי בן חלפתא:

אלא הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשסתא, לפי שכל המלכות נקראת ארתחשסתא.^ע

ארתחשסתא אינו אדם מסוים, אלא כינוי לממלכה הפרסית. שמו של

ע. עזרא ד,ה-ז.

ע. נחמיה ב,א.

ע. סדר עולם פרק ל'.

המלך היה כורש או דריוש (ולהלן נדון בזה בהרחבה), אלא שהוא נקרא גם "ארתחשסתא" על שם מלכותו.

כשם שחז"ל קיבלו את הכרונולוגיה של בעל סדר עולם לגבי מניין מלכי פרס ושנותיהם, כך הם קיבלו גם את קביעתו שארתחשסתא הוא כינוי של מלך אחר הידוע לנו (דריוש או כורש) והוא נקרא כן על שם מלכותו:

תנא: הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשסתא. כורש - שמלך כשר היה, ארתחשסתא - על שם מלכותו, ומה שמו? דריוש שמו.^{טז}

על פי הגמרא, הזיהוי של ארתחשסתא מובן. שמו האמתי היה דריוש, אולם הוא נקרא גם כורש משום שהוא היה מלך כשר. כמו כן היה לו שם השלישי - ארתחשסתא, על שם מלכות פרס שנקראה בשם זה ויש שאמרו שארתחשסתא היה שם כללי למלכי פרס (עיין בביאורנו ד,ז).

מיהו דריוש המוזכר בגמרא ובסדר עולם?

כדי לזהות את דריוש זה, בעל שלושת השמות, יש לעיין בהמשך הסוגיה בראש השנה שם. הגמרא שם מוכיחה שדריוש חזר בו מצדקותו, וכלשונה "כאן קודם שהחמיץ, כאן לאחר שהחמיץ", ומביאה לכך כמה הוכחות. וכך הוא לשון הגמרא:

מתקיף לה רב כהנא [שאל רב כהנה]: ומי החמיץ? והכתיב: "ומה חשחן ובני תורין ודכרין ואמרין לעלון לאלה שמיא חנטין מלח חמר ומשח כמאמר כהניא די בירושלם להוא מתיהב להם יום ביום די לא שלו" (עזרא ו,ט) [הרי כתוב שדריוש תרם לבית המקדש קרבנות ומנחות, אם כן איך אפשר לומר שהחמיץ?]. אמר לו רבי יצחק: רבי, מטונן! [ממשאך, כלומר דווקא מהדברים שהבאת, ניתן להוכיח שדריוש החמיץ] "די להון מהקרבין ניוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי" (עזרא ו,י) [הרי דריוש אמר שמטרתו בתרומת קרבנות אלה היא שיתפללו על חי המלך ובניו. אם כן, התרומה לא הייתה לשם שמים]. ומאן דעבד הכי לאו

מעליותא היא? [האם מי שעושה כך איננו עושה דבר טוב]? והתניא:
האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיו בני, ובשביל שאזכה בה לחיי העולם
הבא - הרי זה צדיק גמור! - לא קשיא; כאן - בישראל, כאן - בנוכרים. ע"י

הגמרא מוכיחה שדריוש "החמיץ" מכך שתרומת הקרבנות שלו לבית המקדש
לא הייתה לשם שמים, אלא כדי שיתפללו על חייו ועל חיי בניו. אמנם כאשר
יהודי עושה מעשה כדי שהוא ובניו יצליחו, הוא נחשב לצדיק גמור, אך כאשר
גוי עושה כך, יש בזה קלקול. בהמשך נראה שלדברים האמורים יש חשיבות
רבה באשר לזיהוים של דריוש וארתחשסתא. הגמרא ממשיכה ומביאה ראייה
נוספת לכך שדריוש החמיץ:

ואיבעית אימא: מנלן דאחמיץ? דכתיב: "נדבכין די אבן גלל תלתא ונדבך
די אע חדת ונפקתא מן בית מלכא תתיהב", (עזרא ו,ד) למה ליה דעבד
הכי? סבר: אי מרדו בי יהודאי, איקלייה בנורא. אטו שלמה לא עבד הכי?
והכתיב: "שלשה טורי גזית וטור כרתת ארזים!" (מלכים א, ו,לו) שלמה עבד
מלמעלה, ואיהו עבד מלמטה. שלמה שקעיה בבניינא, איהו לא שקעיה
בבניינא. שלמה סדייה בסידא, איהו לא סדייה בסידא.

ההוכחה השנייה לכך שדריוש החמיץ היא מהאופן שבו הוא הורה לבנות
את בית המקדש: קירות הבית היו בנויות מסדרות של ארבע שורות - שלוש
שורות היו עשויות אבן, ושורה אחת הייתה מעץ, וכן הלאה, עד סוף גובה הקיר.
דריוש הורה לבנות דווקא כך את בית המקדש משום שהוא רצה שתהיה לו
את האפשרות לשרוף את בית המקדש אם היהודים ימרדו בו, ולכן הוא הוסיף
שורות של עצים בין שורות האבנים. אמנם גם שלמה המלך בנה כך חלקים
מבית המקדש, אך מסיבות אחרות. שלמה לא העלה בדעתו לשרוף את בית
המקדש, ולכן אף על פי שבנה שורות עץ בין שורות האבן, הוא ציפה אותם
בסיד, שיקע אותם בבניין ובנה אותם מעל שורות האבנים ולא מתחתיהן. כותל
הבנוי כך אינו נוח לשרפה, אף על פי שיש בו גם שורות של עץ. לו שלמה
המלך היה רוצה, חלילה, לשרוף את בית המקדש, הוא היה בונה את שורות

העצים מתחת לשורות האבנים, כלומר עושה את השורה התחתונה שורה של עץ, כדי שהוא יוכל לשרוף את היסודות, והוא גם לא היה מצפה את השורות בסיד ומשקע אותם בבניין (דבר המקשה על מי שמבקש לשרוף את המבנה). ממשיכה הגמרא ומביאה ראייה נוספת לכך שדריוש החמיץ:

אמר רב יוסף ואיתימא רבי יצחק, מנלן דאחמיץ? מהכא: "ויאמר לי המלך והשגל יושבת אצלו" (נחמיה ב,ו). מאי שגל? אמר רבה בר לימא משמיה דרב: כלבתא.

ההוכחה השלישית שהגמרא מביאה לכך שדריוש החמיץ היא מכך שדריוש עבר על איסור משכב בהמה, דבר האסור גם לבני נח.

לסיכום, מצינו שלוש ראיות לכך שדריוש החמיץ:

א. הקרבת הקרבנות על ידו נעשתה שלא לשם שמים, אלא להצלחתו ולהצלחת בניו.

ב. האופן שבו בנה את בית המקדש נועד להקל עליו את שרפת הבניין אם בני ישראל ימרדו בו.

ג. הוא חטא במשכב בהמה.

משלושת המקורות הללו (וכן מהמקור הרביעי שהגמרא הביאה, אף שהיא דחתה אותו לבסוף), עולה לכאורה שמדובר בדריוש בן אסתר שבנה את בית המקדש.

הראיה הראשונה לכך שדריוש החמיץ הוא מכך שהוא תרם קרבנות שלא לשם שמים. מקור זה הוא חלק מתשובתו של דריוש לערעורם של תתני, שתך בוזני וחבריהם כנגד המשך בניין בית המקדש.

הראיה השנייה לכך שדריוש החמיץ הוא מכך שהוא ציווה לבנות את בית המקדש כך שאפשר יהיה לשרוף אותו, חלילה, אם בני ישראל ימרדו בו. אמנם הציווי לבנות את בית המקדש באופן זה היה של כורש (פסוק זה הוא ציטוט מאיגרת שנכתבה בידי כורש, ורק נמצאה על ידי דריוש לאחר שנים), אך למעשה בית המקדש נבנה כך בימי דריוש ועל פי הוראתו.

הראיה השלישית לכך שדריוש החמיץ היא מכך שהוא חטא במשכב בהמה. הפסוק שהגמרא מביאה כמקור לכך מופיע בספר נחמיה, כאשר נחמיה ביקש מארתחשסתא רשות לעלות לירושלים ולבנות את חומתה, לאחר שבית המקדש השני כבר נבנה.

כל שלושת המקורות שהובאו עוסקים באירועים שאירעו בזמן שבית המקדש נבנה או לאחר מכן, וממילא חייבים לומר שדריוש שהגמרא מדברת עליו הוא דריוש בן אסתר, שנתן רשות לבני ישראל לסיים את בניין המקדש, לאחר שהופסקה בימי מלכותו של כורש ולכל אורך ימי מלכותו של אחשוורוש.

הסבר ייחוסו של דריוש

אלא שזיהויו של דריוש המוזכר בסוגיה זו כבנה של אסתר קשה משני טעמים:

א. הגמרא אומרת שדריוש תרם את הקרבנות לבית המקדש שלא לשם שמים, אלא להצלחתו ולהצלחת בניו, ומכאן מוכח שהוא החמיץ. בהמשך הגמרא מחלקת בין אדם מישראל התורם שלא לשם שמים אלא להצלחת בניו, שהוא נחשב צדיק גמור, לבין גוי שעשה כן, שאינו נחשב צדיק. נמצא שלפי דברי הגמרא דריוש לא היה יהודי, ולפיכך הוא אינו נחשב צדיק משום שתרם את תרומתו שלא לשם שמים. אלא שהדבר קשה: הלוא דריוש היה בנה של אסתר היהודייה,^ט ואם כן גם הוא אמור להיות יהודי?⁹

ב. דריוש נולד בסוף שנותיו של אחשוורוש, לאחר שנשא את אסתר, ואם כן הוא היה ילד קטן כשהחל למלוך. כיצד ייתכן הדבר שהוא תרם להצלחת בניו? הרי הוא היה צעיר מכדי שיהיו לו בנים!

עט. כך כתוב בויקרא רבה, פרשה יגה.

פ. קושיה זו אינה קשה לפי הכרונולוגיה המקובלת במחקר ההיסטורי, משום שלשיטתם היו שלושה או ארבעה מלכים ששמו היה דריוש, ואפשר לומר שמדובר בדריוש אחר. (הערת העורך: לשיטתם לא קשה משום שדריוש לא היה בנו של אחשוורוש ולא מלך אחריו אלא לפניו. הם יכולים גם שלא לקבל את המדרש שדריוש היה בנה של אסתר. אמנם התירוץ הראשון אינו מועיל ליישוב הגמרא, שהרי הגמרא ודאי לא סברה כן, אבל התירוץ השני מסתבר מאוד, שכן ייתכן שהגמרא כאן חולקת על המדרש שדריוש היה בנה של אסתר, ו"מדרשות חלוקים הם").

באשר לשאלה הראשונה, נאמרו תשובות רבות, ונביא שלוש מהן. התשובה הראשונה היא תשובתו של רבי יעקב חאגיז, בעל שו"ת הלכות קטנות, שחי בירושלים לפני כ-400 שנה. וכך הוא כותב:

הא דאמרינן גבי מומר "אף על פי שחטא ישראל הוא", לחומרא אמרינן הכי, שאם קידש, קידושיו קדושין. אבל לטובתו לא. ובריש ראש השנה "הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחששתא", ואומר בתוספות דדריוש זה הוא בנה של אסתר, וקיימא לן "בן הישראלית הוא ישראל", ואפילו הכי לבתר דהחמיץ לא חשיב ליה אלא כאומות העולם באומר סלע זה לצדקה בשביל שיחיה בני.^{פא}

לפי הסבר זה, דריוש היה מומר משום שהוא לא גדל כיהודי, ומשום כך הוא נידון כגוי. דינו של מומר הוא כדינו של גוי, ולכן היה אסור לדריוש להקריב קרבנות להצלחת בניו.

התשובה השנייה היא תשובתו של המהרי"ט אלגאזי, שחי לפני כמאתיים שנה, היה תלמידו של הרש"ש וחברו של החיד"א. נתמנה לאחר פטירת הרש"ש להיות ראש ישיבת המקובלים "בית אל" ואף שימש כראשון לציון:

דמדבריהם אלו גם כן נראה דסבירא ליה דלמאן דאמר כשר [מי שנולד מגוי שבא על ישראלית], חשיב כגוי עד שיתגייר, הכא נמי יש לומר דהכותים גידלו את הבנים כמשפט הגויים, וכיון שכן, איגלאי מילתא למפרע דמשעת לידה גויים נינהו, ועד שיתגיירו כגויים נינהו.^{פב}

תחילה מחדש המהרי"ט שלמרות שוולד שנולד מגוי שבא על ישראלית כשר, הוא עדיין צריך גיור. בפרק הזמן העובר עד שהוא מתגייר, הוא נחשב כגוי לכל דבר. ממשין המהרי"ט ומסביר את חידושו:

וכיוצא בזה ראיתי לרש"ל בחידושיו ליבמות שכתב שם ליישב דברי התוספות... וראיתי להרב חידושי הלכות שכתב שם בד"ה אמוראי וכו'

פא. שו"ת הלכות קטנות, חלק ב', סימן רמ'.

פב. הלכות יום טוב, פרק ה', עמוד קעד'.

שהביא דברי רש"ל ותמה עליהם, וזה לשונו: "וכי משום דנוהג כגוי - יהא כגוי שלא נחוש לקידושין? דהא כיון דבתר אמו שדינן ליה, ישראל מומר מיקרי, ופשיטא דחוששין לקידושיו" עיין שם.

ולעניות דעתי נראה שוודאי כוונת רש"ל הוא על דרך האמור, דכיון דשדינן ליה בתר אביו, דמשום הא לא הוי ממזר, ושדינן ליה בתר בת ישראל דמשום הכי הוי פגום לכהונה, ונמצא שכפי זה יש בו צד גיות וצד ישראל, הנה כן הדבר תלוי במה שיתברר. שאם ינהוג כגוי מתחילה, הרי למפרע משעת לידה דינו כגוי, ואם יתנהג מתחילה כדין ישראל, הרי למפרע משעת לידה דינו כישראל.

מי שנולד מגוי הבא על ישראלית, נמצא במצב ביניים. מצד אחד הוא מיוחס לאביו, וכתוצאה מכך אין לו יחס, ולכן אינו נחשב לממזר. מצד שני הוא מיוחס לאמו, ולכן הוא פסול לכהונה. במצב ביניים זה - יש לו את היכולת לבחור אם להיות יהודי או גוי. בחירה זו תלויה בהתנהגותו. במקרה של דריוש, הוא החמיץ, וממילא הוא נחשב לגוי. לו היה מתנהג כישראל בכל אורחות חייו, היה נחשב ליהודי לכל דבר ועניין. לפיכך, כאשר הוא הקריב קרבנות שלא לשם שמים - נחשב לו הדבר כהמחצה.

יש הבדל בין שני התירוצים הללו. תירוצו של בעל שו"ת הלכות קטנות נאמר כתשובה לשאלה ששאלנו בעניין דריוש, אך התירוץ השני נאמר בהקשר אחר, אלא שהאחרונים הביאו אותו גם כתשובה לשאלה זו.¹⁹

אלא שיש קושי בשני התירוצים גם יחד. לפי שני התירוצים, חטאו של דריוש היה הקרבת קרבנות לשם הצלחתו והצלחת בניו. אם דריוש היה נשאר יהודי

---

19. יש להעיר על שני התירוצים, ממה שנאמר בתורה לגבי המקלל: "ויצא בן אישה ישראלית והוא בן איש מצרי בתוך בני ישראל..." (ואמרו חכמים (תורת כהנים יד.א) שהמקלל התגייר. ויש לשאול: מדוע המקלל היה צריך להתגייר? הרי אמו הייתה ישראלית, ואם כן דינו כישראלי לכל דבר! יש שהסבירו שלפני מתן תורה השייכות לעם ישראל נקבעה לפי האב ולא לפי האם (חזקוני), אולם הרמב"ן דחה הסבר זה, וכתב שהכוונה אינה שהמקלל היה צריך גירות של ממש, אלא שהוא הלך אחרי אמו ונדבק בישראל. משמע מדברי הרמב"ן שהוא אינו מקבל את שני התירוצים הראשונים, של המהר"י חאגיז ושל המהר"ט אלגאזי.

למרות שהוא הקריב את קרבנותיו שלא לשם שמים, ההקרבה הייתה מותרת. לפי שני התירוצים, דריוש הקריב קרבנות שלא לשם שמים, הוא החמיץ, ובגלל שהוא החמיץ - הוא הפך לגוי. מדוע לא היה ניתן לומר שדריוש נשאר יהודי למרות שהוא הקריב קרבנות שלא לשם שמים, וממילא הוא לא החמיץ.

ניתן אולי להסביר שהכוונה בשני התירוצים היא שדריוש התנהג מלכתחילה כגוי לכל דבר וההחמצה הייתה רק משום שהוא חטא גם בדברים שהיו אסורים על גויים. כך לכאורה מוכח מרש"י שכתב¹⁹ שגם בני נח אסורים במשכב בהמה, משמע שמלכתחילה נהג דריוש כגוי, ולאחר שהחמיץ, לא הקפיד אפילו על דברים האסורים על גוי.

תשובה שלישית לשאלה זו היא תשובתו של הגאון רבי יוסף שלום אלישיב זצ"ל:

ואם בן אסתר הוא, הרי נקטינן דגוי הבא על בת ישראל הוולד כשר, והיינו שהוא ישראל גמור והוא ביבמות, ופסק כן הרמב"ם באיסורי ביאה, ואם כן כורש ישראל כשר היה, והכא מבואר דכורש נוכרי היה.

ונראה לבאר דאין הכי נמי, דהשתא דקיימא לן דגוי הבא על בת ישראל הוולד כשר, שהוא ישראל גמור, הרי קיימא לן השתא דהיינו שבאו חכמים והכריעו בדבר. אבל בזמנו של כורש היו סבורים דהוולד גוי, ובפרט דיש שיטה בראשונים והוא שיטת רש"י ביבמות דהוולד כשר, היינו שהוא גוי כשר ואינו ממזר, דאי ישראל הוא הוה ממזר, דהרי מייחסים אותו לאמו, וזה היה בעברה במעשה של אי תפיסת קידושין. ומפני זה נקטה הגמרא בפשיטות דהיה מלך נוכרי, וכשר היה והחמיץ, משום ההיא הלכתא נמי אסורה עליו, אף על פי שהיה בן נח.²⁰

לפי הגר"ש, בימי דריוש היו סבורים שהדין הוא שכאשר הגוי בא על בת ישראל - הוא אינו מתייחס אחרי אמו והוא אינו יהודי, ורק לאחר מכן, הכריעו חכמים שהוא ישראל גמור. הלכך, לפי ההלכה שהייתה בזמנו של דריוש, הוא

19. ד"ה "כלבתא".

20. הערות במסכת ראש השנה גב.

היה גוי, וחלו עליו כל דיני הגויים, ולפיכך כאשר הוא נדב את נדבתו לבית המקדש על מנת שיתפללו עליו, הוא החמיץ. ונראה שלפי הגרי"ש, מעמדו של דריוש נקבע לפי ההלכה שנהגה בימיהם. ברם לפי ההלכה הנוהגת בימינו, שוולד של גוי הבא על בת ישראל הוא יהודי, לו הוא היה נודר לבית המקדש על תנאי, לא היה נחשב הדבר להחמצה, משום שישראל שעשה כן נחשב צדיק גמור. אולם כיון שבימיו ההלכה הייתה שהוא גוי, חלו עליו דינים של גוי.

אלא שיש לשאול: כיצד ייתכן שבזמנו של דריוש ההלכה עדיין לא נפסקה כפי שהיא נפסקה בימינו? לפיכך משווה הגרי"ש דין זה של גוי הבא על בת ישראל לאיסור ביאת עמוני ומואבי בקהל:

ודוגמא לדבר מצינו בעובדא דבועז עם רות, שלא רצה פלוני אלמוני לייבמה משום "לא יבוא עמוני", ובועז ייבמה, דבאותה שעה נתחדשה הלכה ד"עמוני ולא עמונית", הרי דעד כה סברו דגם עמונית אסורה, וישבו סנהדרין וקבעו הלכה ד"ולא עמונית". הכא נמי נראה בענייננו, דבזמן כורש סברו דגוי הבא על בת ישראל הולד גוי.

הגואל לא רצה לייבם את רות המואבייה משום שהוא חשב שאיסור "לא יבוא עמוני בקהל ה'" חל גם על הנשים ולא רק על האנשים, כפי שפסקו חז"ל. יש אפוא לומר, שכשם שבזמנה של רות המואבייה לא היה ידוע שאיסור עמוני ומואבי לבוא בקהל חל רק על האנשים ולא על הנשים, כך גם הדין של גוי הבא על בת ישראל, שהוולד ישראל - לא היה ידוע בזמנו של דריוש, ולכן הוא נחשב גוי.

ובאשר לשאלה השנייה ששאלנו, כיצד ייתכן שדריוש הקריב קרבנות להצלחת בניו, והלוא לפי חז"ל הוא היה בנה של אסתר המלכה, ואם כן הוא היה ילד קטן בשעת בניין בית המקדש - על שאלה זו ענה בפירוש דעת סופרים:

לדריוש עצמו עוד לא היו בנים באותה שעה, והוא מדבר רק כלפי הרגיל להיות, וגם כלפי שאר בני המשפחה והבנים שהיו לאחשוורוש אביו מנשיו האחרות.¹⁹

19. דעת סופרים עזרא ו.;

אמנם בזמן שבית המקדש השני נבנה דריוש היה קטן, אך הוא ביקש שיתפללו על הבנים שיהיו לו בעתיד, ועל שאר צאצאי אביו.

שיטת רש"י בזיהוי ארתחשסתא

כפי שראינו לעיל, הגמרא אומרת שכורש, דריוש וארתחשסתא הם אדם אחד. רש"י שם כותב:

אף דריוש שאחר אחשוורוש נקרא כורש.¹⁹

לפי דברי רש"י, כוונת הגמרא היא שדריוש, המלך השלישי והאחרון שמלך על פרס, נקרא גם הוא כורש.

דברים נוספים בעניין זה כתב רש"י בפירושו לספר עזרא, שם הוא מדבר על ארתחשסתא:

הוא כורש מלך פרס - מניין אותיות של כורש [בכתיב חסר: כרש] עולה למניין אותיות דריוש, וכן שנינו במסכת ראש השנה: "הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשסתא. כורש - על שם שמלך כשר היה, ארתחשסתא - על שם המלכות...", ובסדר עולם מצאתי: "דריוש הוא ארתחשסתא, וכל המלכות כולה נקראת ארתחשסתא...".²⁰

רש"י מביא את דברי הגמרא בראש השנה ואת דברי ה"סדר עולם", ויש להבין: האם כוונתו היא שאלו שני פירושים שונים המנוגדים זה לזה, או שכוונתו היא שדברי הגמרא ודברי בעל סדר עולם עולים בקנה אחד ומשלימים זה את זה? לפי האפשרות הראשונה, שהגמרא ובעל סדר עולם חולקים זה על זה, רש"י מבין שהגמרא סוברת שארתחשסתא הוא כורש, מלך פרס הראשון, ואילו בעל סדר עולם סובר שארתחשסתא הוא דריוש, מלך פרס האחרון. אך אם רש"י סובר שאין כאן מחלוקת, נמצא שדריוש, כורש וארתחשסתא הם אדם אחד, ודברי בעל סדר עולם לא הובאו אלא כסיוע לדברי הגמרא.

19. רש"י ראש השנה גב ד"ה "הוא כורש".

20. רש"י עזרא ד.ז.

ובאמת מדברי רש"י בראש השנה נראה שלדעתו דברי הגמרא ודברי הסדר עולם שהביא בפירושו לעזרא, אינם סותרים זה את זה, ואין כאן אלא פירוש אחד. לפי זה, כורש, דריוש וארתחשסתא, הם כולם אדם אחד. דריוש, מלך פרס השלישי, נקרא גם כורש משום שהוא היה מלך כשר, והוא נקרא גם ארתחשסתא על שם מלכותו. ויש להביא ראיה לדבר מרש"י בעזרא ח,א, שכתב בקצרה שארתחשסתא הוא דריוש, ולא הביא כל אפשרות נוספת.

אלא שיש לשאול על פירוש זה: מדוע הוזכר דריוש בשני שמות שונים בסמיכות כה רבה, בעזרא ד,ה - הוא נקרא דריוש, ואילו שם בפסוק ז' הוא נקרא ארתחשסתא?

ואולי יש לומר שכאשר המלך מתואר באור חיובי - הוא נקרא דריוש, ואילו כאשר הכתוב מתאר את השלב שבו הוא עדיין לא נתן רשות לבנות את בית המקדש, או את השלב לאחר שהוא החמיץ - הכתוב קורא לו ארתחשסתא. (הערת העורך: צריך עיון: שכאן גם בפסוק ה' מדובר על ההפרעות לבניין המקדש בזמנו, ומדוע הוא נקרא אז דריוש?)

שיטת בעלי התוספות בזיהוי ארתחשסתא

תוספות מסבירים את הסוגיה בדרך שונה מעט מזו של רש"י. הגמרא בראש השנה מביאה פסוקים מספר נחמיה, ובהם נחמיה מספר שאמר לארתחשסתא בשנה העשרים למלכותו שחומות ירושלים פרוצות, ותוספות שם דנים בביאור פסוקים אלה:

פשטיה דקרא משמע דהאי עובדא דנחמיה בפני ארתחשסתא המלך היה דהוא דריוש בן אסתר שנבנה הבית בימיו.^פ

לפי הסבר הגמרא שדריוש הוא ארתחשסתא, נחמיה פנה אל דריוש בשנה העשרים למלכותו, וביקש ממנו רשות לבנות את חומות ירושלים. ושואלים על כך תוספות:

אבל אי אפשר לומר כן, דהא בשנת שיתא [שש] למלכות דריוש נבנה

פ.ט. ראש השנה גב ד"ה "שנת עשרים".

הבית, כדכתיב: "ושיציא ביתא דנא...", (עזרא, וטו) ובסמוך מייתי לה, והך עובדא דהכא בשנת עשרים הוה, דכבר היו ישראל בהשקט ובבטחה.

תוספות שואלים: כיצד אפשר לומר שדריוש וירתחשסתא הם אדם אחד? והרי נחמיה ביקש מארתחשסתא רשות לבנות את חומות ירושלים בשנה העשרים למלכותו, בעוד שכידוע מלאכת בניין המקדש הסתיימה כבר בשנה השישית למלכותו. אם נאמר שדריוש וירתחשסתא הם אדם אחד, נמצא שנחמיה ביקש רשות לבנות את חומות ירושלים ארבע עשרה שנה לאחר שכבר הסתיימה מלאכת בניין בית המקדש! תוספות עונים על כך:

וצריך לפרש דהכי קאמר קרא: שנת עשרים לארתחשסתא דהוא כורש ראשון של פקידת המלך דריוש, הביא יין לפניו, דהוא דריוש בן אסתר. ומעשה הזה בשנה שלישית למלכותו, כדכתיב: "באדין בטלת עבידת בית אלהא וגו' עד שנת תרתין לדריוש מלך פרס" (עזרא ד, כד) ובשנת שלוש למלכו דיבר נחמיה לפני המלך על חומת ירושלים המפורצת כדכתיב בעזרא [הכוונה לפרק ב' בספר נחמיה שלפי החישוב של תוספות יוצא בשנה השלישית של דריוש], והיא הייתה שנת עשרים לכורש הראשון, כדאיתא במגילה פרק קמא: "תלת דכורש וארביסר דאחשוורוש ושתים דדריוש בן אסתר", ובשלישית [בשנה השלישית למלכותו של דריוש] ביקש נחמיה על בניין העיר.

לפי תירוץ זה, כוונת הגמרא היא שכורש, מלך פרס הראשון, הוא ארתחשסתא. השנה העשרים לארתחשסתא, שבה פנה נחמיה אל המלך, הייתה השנה העשרים למלכותו של כורש, והכתוב מונה כאן לכורש אף על פי שהוא מת כבר מזמן. וכיון שכורש מלך שלוש שנים, ואחשוורוש מלך ארבע עשרה שנה, השנה העשרים לארתחשסתא היא השנה השלישית לדריוש, ונחמיה פנה לדריוש בבקשה על חומות ירושלים, כאשר בית המקדש היה עדיין חרב. תוספות מביא תירוץ נוסף:

ומיהו יש לפרש דקרא כפשטיה, דבשנת שתיים לדריוש התחילו לבנות הבית, ונגמר הבניין בשנת שש למלכותו, ולא בנו חומת העיר ושעריה

כי אם בניין בית המקדש לבדו, והיו נתונים ברעה גדולה ובחרפה, לפי שהעכו"ם שוללים אותם, עד שנת עשרים לדריוש שביקש על חומת העיר, עד שעלתה ארוכה לחומת ירושלים, כדמוכחי קראי. אך בבניין הבית לא נתעסקו, שכבר היו בנוי.

לפי תירוצם השני של התוספות, כוונת הגמרא היא שדריוש הוא ארתחשסתא. אלא שכאשר בנו את בית המקדש בתחילת ימיו של דריוש, לא בנו את חומות העיר, וכך העיר נותרה ללא חומה במשך ארבע עשרה שנה, מאז שסיימו את עבודת בית המקדש בשנה השישית לדריוש, ועד השנה העשרים למלכותו. רק בשנה העשרים לדריוש, פנה נחמיה לדריוש וביקש ממנו רשות לבנות גם את חומות ירושלים, ואז אכן ניתנה לו הרשות לעשות כן.

מדוע באמת חומות העיר לא נבנו לאחר שהסתיימה מלאכת בניין הבית? נראה שזה משום שדריוש חשש שהיהודים ימרדו בו, ולכן לא אישר להם לבנות את חומת העיר, אלא רק את בית המקדש עצמו. רק לאחר שנחמיה ביקש באופן מיוחד רשות לבנות את החומות, נתן לו דריוש את הרשות לעשות זאת.

מצינו אם כן שתי דעות בתוספות לגבי זהותו של ארתחשסתא. לפי הפירוש הראשון, ארתחשסתא הוא כורש, מלך פרס הראשון. לפי הפירוש השני, ארתחשסתא הוא דריוש בן אסתר, המלך האחרון של פרס.

בהמשך דבריהם מסבירים תוספות את הפסוק שבו הוזכרו שלושת השמות: כורש, ארתחשסתא ודריוש:

שלושתן כתובים בחד קרא לעיל מקרא ד"ושיציא ביתא דנא", והכי כתיב: "ושבי יהודאי בנין ומצלחין בנבואת חגי נביאה וזכריה בר עדוא, ובנו ושכללו מן טעם אלהא ישראל, ומטעם כורש ודריוש וארתחשסתא מלך פרס", וכתב "ושיציא ביתא דנא עד יום תלתא לירח אדר דהיא שנת שית לדריוש מלכא".^א

לשיטת תוספות, כוונת הכתוב המזכיר את שלושת השמות היא שאלה שלוש

א. שם ד"ה "הוא כורש".

שמות של אדם אחד - דריוש. לדריוש היו שלושה שמות, והכתוב מציין כאן את שני שמותיו האחרים של דריוש כדי להודיע שהוא היה אדם כשר (ולכן הוא נקרא כורש) ושהוא שלט על ממלכה רחבה (ולכן הוא נקרא ארתחשסתא).

ובהמשך כתבו תוספות על כורש:

ואף כורש הראשון שנקרא ארתחשסתא כדפרישית לעיל כמו כן היינו על שם מלכותו.^{צא}

תוספות לעיל כתבו שני הסברים לפסוק "בשנת עשרים לארתחשסתא", ורק לפי אחד ארתחשסתא הוא כורש. למרות זאת, תוספות חוזרים כאן ואומרים שכורש הראשון נקרא ארתחשסתא. משמע מכך שלשיטתם גם כורש, מלך פרס הראשון, וגם דריוש, מלך פרס האחרון - נקראו ארתחשסתא.^{צב} השם ארתחשסתא הוא שם כללי למלכות פרס, וכל אחד ממלכי פרס יכול להיקרא בו. ייתכן שלשיטתם גם אחשוורוש נקרא ארתחשסתא. אלא שלדריוש היה שם נוסף, והוא נקרא גם כורש, משום שהוא היה מלך כשר.

אם נסכם את שיטת תוספות, ארתחשסתא איננו דמות נפרדת, אלא הוא שם כללי של כל מלכי פרס. גם כורש וגם דריוש נקראו ארתחשסתא. בנוסף לכך, דריוש נקרא גם כורש.

יש לציין שלפי המחקר ההיסטורי, היו שלושה מלכים שנקראו ארתחשסתא. בעלי התוספות כתבו שהשם ארתחשסתא היה שם כולל של כל מלכי פרס. ייתכן אפוא ששלושת מלכי פרס: כורש, אחשוורוש ודריוש, הם שלושת המלכים ששמן ארתחשסתא לפי ההיסטוריונים.

שיטת הרז"ה בזיהוי ארתחשסתא

רבי זרחיה הלוי, בעל המאור, חולק על ההבנה שארתחשסתא הוא דריוש. בתחילה הוא מסביר את דברי חז"ל שזיהו את ארתחשסתא ואת דריוש כאדם אחד:

צא. שם ד"ה "וארתחשסתא".

צב. ייתכן שניתן לומר שלפי תירוץ זה רק דריוש נקרא ארתחשסתא.

וזה הוא הפירוש: כי רב יוסף ברור היה הדבר הזה אצלו כי הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחשסתא... והוי יודע שכל הדברים הללו אינן אמורין אלא על המלך האחרון של פרס, שנראה מן הכתוב לפי מה ששינו באותה ברייתא, דתניא: "באותו זמן לשנה הבאה וכו'", שהיה נקרא בשני שמות, בשם דריוש ובשם ארתחשסתא. ולא מצינו לו בכל מקום שנקרא כורש אלא במקום אחד בלבד שנדמה לו לרבי אבהו משום שנקרא בשם כורש, לפי שהיה מלך כשר, שכתב: "ושבי יהודאי בניין ומצלחין בנבואת חגי נביאה וזכריה בר עדו ובנו ושכלילו מטעם אלוהי ישראל ומטעם כורש ודריוש וארתחשסתא מלך פרס". כיון שכתב מלך פרס ולא נאמר מלכי פרס, נראה לנו מזה, כי שלושה שמות היה לו, וכי מלך כשר היה מתחילתו, ולכן נקרא כורש.^א

בניגוד לבעלי התוספות שהסבירו שהן כורש והן דריוש נקראו ארתחשסתא, סובר בעל המאור שרק דריוש, המלך האחרון, נקרא ארתחשסתא. אלא שממקום אחד, שבו מוזכרים שלושת השמות: כורש, דריוש וארתחשסתא, משמע שהיה לדריוש שם נוסף - כורש. השם הנוסף הזה ניתן לדריוש משום שהוא היה צדיק בתחילת דרכו. ממשיך הרז"ה:

ומאותה ברייתא ששינו באותו זמן לשנה הבאה, למדנו שני שמות למלך אחד, שהם דריוש וארתחשסתא. ומדברי רבי אבהו למדנו לו אף השם השלישי שהוא כורש. ואין זה כורש המלך שהייתה הפקידה בתחילת מלכותו שהוא היה הראשון ממלכי פרס שמלך בבבל אחר דריוש המדי, וזה (דריוש) היה המלך האחרון שהרגו אלכסנדרוס, והוא היה בן אסתר כדברי רבותינו.

אלא שיש לשאול: אם הגמרא עוסקת בדריוש, מדוע היא מוכיחה שהוא החמיץ מכך שהוא ציווה לבנות את כותלי בית המקדש כך שאפשר יהיה לשרוף אותו אם היהודים ימרדו בו? הרי מי שציווה לבנות כך את בית המקדש הוא כורש, ואיך אפשר להביא ראיה על דריוש מפקודתו של כורש? עונה על כך הרז"ה:

א. "המאור הקטן" ראש השנה, דף א, בדפי הר"ף (בפירושו לר"ה ג).

וזה שהביאו ראייה עליו לומר שהחמיץ מדכתיב "נדבכין די אבן גלל תלתא", אף על פי שאותן דברים הם דברי כורש המלך הראשון, כמו שנמצא כתוב באותה מגילה "דאישתכח באחמתא בבירתא די במדי מדינתא", כיון שסמך עליה האחרון וציווה לקיימה ולעשות כדבריה - סברנו לומר ששניהם החמיצו לאחר כשרותם. זה הוא העולה בידינו לפי מדרש רבותינו ולפי דקדוקיהם.

דריוש קיים את ציווי כורש לגבי בניית כותלי בית המקדש ולכן אומרת הגמרא שהוא החמיץ. אין שליח לדבר עברה. אמנם דריוש קיים את ציווי של כורש, אולם כיון שלא היה צריך לנהוג לפי ציווי זה, אומרת הגמרא שהוא החמיץ. אלא שבעל המאור איננו מקבל את שיטת חז"ל:

אבל הפירוש הנכון לפי הפשט זה שכתוב "ומטעם כורש ודריוש וארתחשסתא מלך פרס", שלושה מלכים היו. והרי הוא כמו שאמר מלכי פרס, כי כל אחד מהם היה מלך פרס, והשניים הראשונים הוזכרו לעניין בניין הבית, שכורש היה המתחיל ודריוש היה המשלים. וסמוך להם ארתחשסתא המלך האחרון, שאף הוא בנה חומות ירושלים, כמו שמפורש בדברי נחמיה. ובכולן נתקיימה נבואת ישעיה שכתוב "ובנו בני נכר חומותיך ומלכיהם ישרתונך". ואין זה ארתחשסתא הראשון שציווה לבטל מלאכת בית המקדש. לפיכך סמכן הכתוב לשלושה מלכים הללו והזכירן בזה אחר זה להזכיר שבחן וזכותן.

הרז"ה סובר שהפסוק המזכיר את שלושת השמות: כורש, דריוש וארתחשסתא, רוצה לומר שמדובר על שלוש דמויות שונות, וזה שהם הוזכרו יחד - הוא משום ששלושתם סייעו לבניין בית המקדש ולבניין ירושלים. כורש הרשה לבנות את בית המקדש, דריוש הרשה להמשיך במלאכת הבניין לאחר הפסקתה, וארתחשסתא התיר לבנות את חומות ירושלים כמה שנים לאחר בניין בית המקדש. עוד הוא אומר שהיה מלך נוסף בין כורש לדריוש ששמו היה ארתחשסתא, והוא ציווה על ביטול מלאכת בניין המקדש. מכאן שהיו לפחות ארבעה מלכים לפרס, ושניים מהם נקראים ארתחשסתא.

על פי בעל המאור, בין כורש ודריוש מלך מלך נוסף ששמו היה ארתחשסתא. מזה עולה לכאורה שלפי בעל המאור היו לפרס חמישה מלכים: הארבעה שהזכרנו לעיל ואחשוורוש. ברם ייתכן גם לומר שארתחשסתא שביטל את עבודת בית המקדש - הוא אחשוורוש (ואכן ישנם פרשנים הסוברים כך - עיין בהערות לביאורנו), ולפי זה לא היו אלא ארבעה מלכים לפרס: כורש, אחשוורוש, דריוש וארתחשסתא.

כיצד אפשר ליישב את דברי הרז"ה עם דברי חז"ל שכורש, דריוש וארתחשסתא הם שמות שונים של אדם אחד? על כך ענה ר' שמואל הכהן:

הזיהוי המדרשי במסכת ראש השנה "הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשסתא", כמוהו כזיהויים מדרשיים אחרים בספרות חז"ל, איננו בא לדחות את פשוטם של מקראות, ואיננו בא במקומו. במדרשים מעין אלה, ביקשו חז"ל להביע רעיון כלשהו, אולי ביקשו בענייננו לציין שכל מלכי פרס דאגו בראש ובראשונה לעצמם, ואף שגילו לפעמים יחס טוב לעם ישראל - הכזיבו לאחר מכן.

כורש התיר תחילה ליהודי בבל לשוב לארצם, אך לאחר מכן "החמיץ" ואסר את העלייה... וכן ביטל את רישיון הבנייה של בית המקדש. גם דריוש לא האיר פנים לעם ישראל בכל ימי מלכותו, שכן משעלה לשלטון עדיין עמד איסור הבנייה של המקדש בעינו, עד השנה השנייה למלכותו. גם כאשר התיר דריוש את המשך הבנייה, הוא התנה עם היהודים שיהיה עליהם להתפלל למענו ולמען בניו, וחז"ל ראו בכך כוונה להנאתו הפרטית. אשר לארתחשסתא, כבר ראינו שלפני עלייתו של נחמיה הוא אסר בתוקף את בנייתה של חומת ירושלים.

ומכאן המסקנה שכל אחד ממלכי פרס גילה פנים שונות - פעמים לטובה ופעמים לרעה. אף אחד ממלכים אלה לא היטיב לישראל באופן מוחלט.¹³ חז"ל לא התכוונו לומר שכורש, דריוש וארתחשסתא היו באמת אדם אחד,

13. מבוא לספרי שיבת ציון במקרא, עמודים 64-65.

אלא הם התכוונו להביע רעיון, ששלושת המלכים האלה אמנם היטיבו עם עם ישראל, אך טובתם הייתה חלקית.

אלא שדבריו של ר' שמואל הכהן קשים: הרי הגמרא מוכיחה שדריוש החמיץ מכך שהוא חטא במשכב בהמה, והפסוק שהגמרא מביאה כראיה לכך - מדבר על ארתחשסתא. משמע מכך שהגמרא מבינה שמדובר באותו אדם ממש. כמו כן, הגמרא מסתמכת בדבריה על דברי רבי יוסי בן חלפתא בסדר עולם, ורבי יוסי בוודאי מתכוון לדברים כפשוטם, שדריוש וארתחשסתא היו אדם אחד, שהרי הוא מסביר שהיו רק שלושה מלכים שמלכו על פרס, ואם כן, אי אפשר שבנוסף לכורש, אחשוורוש ודריוש, היה מלך נוסף ששמו ארתחשסתא.

שיטת הריטב"א בזיהוי ארתחשסתא

הריטב"א בחידושו לר"ה מביא את שיטת הרז"ה, ולאחר מכן הוא שואל: מהיכן אנו יודעים שכורש, דריוש וארתחשסתא הם אדם אחד? וכך הוא כותב:

ואם תאמר מנא לן דכורש הוא דריוש הוא ארתחשסתא?
ויש לומר דגמרא גמירי ליה.

ויש אומרים דנפקא להו מדכתיב "וסבי יהודאי בנין ומצלחין וכו' עד מטעם כורש ודריוש וארתחשסתא מלך פרס", מדקאמר מלך ולא אמר מלכי.²⁶

הריטב"א מביא שני הסברים באשר למקור דברי חז"ל שארתחשסתא, כורש ודריוש אינם אלא אדם אחד:

א. מקור קביעה זו הוא מסורת שהייתה מקובלת בידיהם. הריטב"א העלה אפשרות זו גם בתחילת הסוגיה, וכתב "דאילו קראי לא מוכחי הכי", הוי אומר: מהפסוקים לא ניתן להוכיח את שיטת חז"ל, ועל כן יש לומר שהדבר נמסר להם במסורת.

ב. מקור קביעה זו הוא בפסוק המציין את שלושת השמות: כורש, דריוש וארתחשסתא, וקורא לכל אלה "מלך" בלשון יחיד.

צה. ריטב"א ראש השנה גב.

לאחר מכן מביא הריטב"א ראייה שלישית לקביעת הגמרא, ועל פיה הוא קובע מי הם המלכים שמלכו על הממלכה הפרסית:

ותו דאילו בימי כורש קמא לא אצלח בניינא בידיהון וכן בימי ארתחשסתא, ועל כורחנו יש לנו לומר דאיכא תרי כורש, הראשון שלא עשה אלא פקידה בלבד, ועליו אמר הנביא: "כה אמר ה' למשיחו לכורש וכו'", ודרשינן במסכת מגילה: "וכי כורש משיח הוא?", ואמרינן דהכי קאמר: כה אמר ה' למשיח - קובלני על כורש! אני אמרתי: "הוא יבנה ביתי", והוא אמר: "מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל". ואידך כורש בתרא דאשכחן דאתבני מקדשא ביומוהי.

וכן איכא תרי ארתחשסתא: חד דבטיל עבידתא, ואידך בתרא דבנה מקדשא.

ותרי דריוש: חד דריוש מדאה שעמד אחרי בלשצר, וחד דריוש הפרסי בן אסתר, הוא שבנה בית המקדש. וכן תרי ארתחשסתא, חד בטיל עבידתא ואידך בתרא בני מקדשא, ואם כן הני בתראי דאתבני מקדשא ביומיהון כולהו חד נינהו.

הנביא ישעיהו ניבא על מלך ששמו כורש שיבנה את בית המקדש. כורש הראשון לא קיים נבואה זו ולא בנה את הבית (אלא רק נתן רשות לעלות ולבנות), וממילא צריך לומר שהיה כורש אחר, שבנה את הבית, והוא דריוש בן אסתר. היו גם שני מלכים שנקראו ארתחשסתא, אחד שביטל את עבודת בית המקדש (ולפי הריטב"א צריך לומר שהוא מלך אחרי כורש) ואחד שבנה את בית המקדש. מכאן, שארתחשסתא שבנה את בית המקדש הוא דריוש, והוא גם כורש, ועל ידו התקיימה נבואת ישעיהו.

אפשר שלפי הריטב"א ארתחשסתא הראשון שביטל את בית המקדש הוא אחשוורוש, וארתחשסתא השני הוא דריוש, ולפי זה היו רק שלושה מלכים לפרס: כורש, אחשוורוש ודריוש. אפשר גם לומר שלשיטתו היו ארבעה מלכים: כורש, ארתחשסתא, אחשוורוש ודריוש. אולם ברור שהריטב"א סובר שדריוש היה מלך פרס האחרון והוא נקרא גם דריוש וגם כורש.

שיטת הגר"א בזהוי ארתחשסתא

הגר"א מביא תחילה את פירושו של רש"י במגילה, בהסבר החישוב של אחשוורוש לפני שהוציא את כלי המקדש בסעודתו:

עוד פירש רש"י שם במסכת מגילה שנים מקוטעות היו חמישה, דדריוש וכורש אינם אלא ארבע שנים, ובכורש כתיב "בשנת שלוש לכורש", והוא חישב בארבע, וטעה בשנה אחת, ואותן ארבע נמי מקוטעות היו, ואינם אלא שלוש, ועוד שנה אחת נבלע בין נבוכדנצר ובין אויל מרודך בנו, והשלימו לזה ארבע עשרה של אחשוורוש (רוצה לומר שנת הארבעה עשר של אחשוורוש) ושניים דדריוש ובשלושה דדריוש נבנה הבית, עד כאן לשונו.^א

הגמרא במסכת מגילה מסבירה שאחשוורוש טעה שתי טעויות בחישוב שבעים שנות הגלות שנגזרו על בני ישראל (ראה הסבר מפורט של הסוגיה במאמר הקודם):

א. הוא החל למנות את שבעים השנים מעת גלות יכניה, ובאמת צריך למנות אותן מחורבן בית המקדש. טעות זו יצרה פער של אחת עשרה שנה.

ב. הוא מנה שנים מקוטעות. רש"י מסביר שאחשוורוש מנה חמש שנים שבהן מלכו דריוש המדי וכורש, אולם בפועל כל אחד מהם מלך שנים מקוטעות, היינו חצאי שנים, ולכן הם לא מלכו אלא שלוש שנים. שנה מקוטעת נוספת הייתה בתפר שבין שנות מלכותו של נבוכדנצר על בבל לבין שנות מלכות בנו אויל מרודך. נמצא שיש פער של שלוש שנים בין שבעים השנים שעליהן ניבא ירמיה לפי חישובו של אחשוורוש לשבעים שנים אלו במציאות.

אם נחבר את שתי הטעויות של אחשוורוש, ייווצר פער בן ארבע עשרה שנה בין השנה שגלות בבל הייתה צריכה להסתיים בה לפי חישובו של אחשוורוש, לבין השנה שבה הגלות הייתה צריכה באמת להסתיים, לפי נבואתו של ירמיה.

צו. קול אליהו ר"ה ג.א.

אחשוורוש עשה את המשתה בשנה השלישית למלכותו ומלך בסך הכול ארבע עשרה שנה, ולאחריו מלך דריוש. ואכן, מאז סעודתו של אחשוורוש עד התחלת בניין בית המקדש בשנה השנייה למלכות דריוש - עברו ארבע עשרה שנה, שהן ארבע עשרה השנים שבהן טעה אחשוורוש.

מקשה הגר"א על רש"י:

הנה יש בזה גם כן כמה קושיות:

חדא דמקוטעות משמע דלא טעה אלא שהיו שנים מקוטעות והוא חשיב שנים מקוטעות והוא חשיב שנים שלמות, אבל רש"י ז"ל פירש שטעה בחשבון דכורש לא מלך אלא שלש והוא חשיב בארבע.

ועוד קשה, בשלמא בפסוק שיין לומר מקוטעות שלפעמים נמנה שנה אחת לזה ולזה, אבל בקבלה האיך שיין לומר מקוטעות, דהא רש"י פירש על עשרים ושלוש דאוויל מרודך שהיו מקוטעות, והלוא עשרים ושלוש דאוויל מרודך קבלה הוא, ואם היו מקוטעות, לא היו נמנין אלא גם כן שהיה בקבלה.

ועוד קשה, דלפירוש רש"י בלשצר נמי טעה דחשיב עשרים ושלוש דאוויל מרודך, והלוא הגמרא לא קאמר דטעה אלא במה דחשיב למלכות בבל, ובאמת צריך לחשוב לגלות בבל, משמע דגלות בבל אתי שפיר החשבון של שבעים שנה.

הגר"א שואל על רש"י שלוש שאלות:

א. משמע מהגמרא שטעותו של אחשוורוש הייתה רק בזה שהוא חשיב שנים מקוטעות כשנים שלמות. אולם מדברי רש"י עולה לכאורה שהייתה כאן טעות נוספת, שאחשוורוש חשב שכורש מלך יותר ממה שהוא מלך בפועל - חמש שנים במקום שלוש שנים.

ב. לא כתוב במקרא שאוויל מרודך מלך עשרים ושלוש שנה, אלא הדבר היה ידוע בקבלה. אם כן, המושג "שנים מקוטעות" אינו שיין כלל,

משום שמושג זה שייך רק כאשר הכתובים מייחסים מספר שנים למלך מסוים ומספר שנים למלך הבא אחריו, ובאמת הכתוב מונה שנה אחת לשני מלכים: למלך שסיים למלוך בשנה זו ולמלך שהתחיל למלוך בה. אבל כאשר מספר השנים עובר במסורת - לא ייתכן שהמניין יהיה של שנים מקוטעות.

ג. לפי רש"י האומר שבין נבוכדנצר לבין אויל מרורך היו שנים מקוטעות, נמצא שגם בלשצר טעה בחישוב אותן שנים מקוטעות. אולם מהגמרא משמע שכל טעותו של בלשצר הייתה רק בזה שהוא סבר ששבעים השנים שירמיה התנבא עליהן הן שבעים שנים של שלטון ממלכת בבל, ואילו ירמיהו התכוון לשבעים שנות גלות בבל.¹⁹

על כן הגר"א מציע הסבר אחר, ותחילה הוא מקשה כמה קושיות נוספות על הסוגיה. וכך הוא כותב:

ויש לומר דשנים מקוטעות כך היו, ומתחילה נקדים מה שיש להקשות בסוגיא זו.

א. איך חשיב אחשוורוש שנה אחת לבלשצר, הלא המעשה של בלשצר היה בתחילת שלוש, כמו שכתוב: "בה בליליא קטיל בלשצר מלכא ודריוש מדאה קיבל מלכותא" וכתוב "בשנת שלוש למלכות בלשצר".

ב. מה שאמר על כורש שהחמיץ וכמו שהקשיתי לעיל [הגר"א הקשה לפני כן שהכתוב משבח מאוד את כורש, ואם כן כיצד ניתן לומר עליו שהוא החמיץ].

צ. ביישוב קושיות אלו נראה לומר שבאמת טעות זו של שנים מקוטעות גרמה לפער של שנתיים בין החישוב של אחשוורוש לבין השנים כפי שהיו בפועל. שנה מקוטעת אחת יורדת מהחשבון משום שדריוש הפסיק למלוך באמצע השנה, ושנה מקוטעת נוספת יורדת משום שכורש הפסיק למלוך באמצע השנה, וכך נוצר פער של שנתיים, שלוש שנים במקום חמש. כמו כן ייתכן לומר שהגמרא לא אמרה שטעותו של בלשצר נבעה מחישוב של שנים מקוטעות משום שעיקר טעותו נבעה מסיבה אחרת, מכך שטעה בעצם עניין של שבעים השנים. אמנם גם טעותו של אחשוורוש נבעה בעיקר מאי הבנת נבואת ירמיהו על דבר שבעים השנים, אך באחשוורוש הגמרא מסבירה גם את הטעות השנייה שלו (אף שהיא משמעותית פחות) בדבר השנים המקוטעות. ובאמת ייתכן שאם הגמרא הייתה ממשיכה לעסוק בטעותו של בלשצר ולברר אותה עד תומה, היא הייתה מציינת גם את השנים המקוטעות שבין נבוכדנצר ואויל מרורך.

ג. כי מצינו בדניאל (א,ב): "הנה עוד שלושה מלכים עומדים לפרס והרביעי יעשיר עושר גדול וכו'". והנה לפי הגמרא לא היה אלא שלושה: כורש, אחשוורוש ודריוש.

הגר"א שואל שאלות נוספות על הגמרא:

א. מדוע אחשוורוש חישב רק שנה אחת לבלשצר, הרי בלשצר מלך שלוש שנים?

ב. כיצד יכלו חז"ל לומר שכורש החמיץ? הרי הנביא ישעיהו תיאר אותו כמשיח ה'!

ג. דניאל אמר שעתידים לעמוד ארבעה מלכים לפרס, ואילו לפי חז"ל היו רק שלושה: כורש, אחשוורוש ודריוש.

הגר"א מתחיל ליישב את כל הקושיות:

אלא יש לומר כי המתין בלשצר עד שנשלמו שבעים שנה במלואם עד שעה אחרונה, דשמא יהיה קיבוץ בשעה אחרונה, ועל כן המתין עד שייכנס לשנה שלישית שלו קצת יום אחד או יומיים, ויום אחד בשנה חשוב שנה. והיינו דכתיב "בשנת שלש לבלשצר וכו'". וביה בליליה קטיל בלשצר, ודריוש מדאה קיבל מלכותא תיכף, ולמדי לא נמצא רק שנה אחת כפירוש רש"י במגילה שם, וכן בסדר עולם. נמצא אותה שנה נמנית לבלשצר ולדריוש, ואחשוורוש חשיב לבלשצר בפני עצמו כמפורש בשנה שלישית ולדריוש שנה בפני עצמו, לכך חסר שנה אחת. וכן שנה שנייה כך טעה, דהיה חשבון המלכים אחריו כך: דריוש, כורש, ארתחשסתא, שכן כתיב: "וסוכרים עליהם וכו' להפר עצתם כל ימי כורש וכו' ובמלכות אחשוורוש וכו' כתבו שטנה וכו' ובימי ארתחשסתא כתב וכו'", ושלח להם ארתחשסתא שם "לבטל הבניין כען...", הרי מפורש שארתחשסתא היה רשע וביטל בניין הבית. אבל בימי כורש הראשון לא ביטלה לפי שהוא היה צדיק גמור. והשתא מתורץ קושיה השנייה, דיפה נאמר שבחו של כורש.

הגר"א מבאר שבלשצר חיכה לתחילת השנה השלישית של מלכותו, כדי להיות בטוח ששבעים השנים עברו כבר, ורק אז הוא הוציא את כלי המקדש. ואף על פי שהמשתה של בלשצר התקיים יום או יומיים לאחר שהוא נכנס לשנתו השלישית, נמנו לו שלוש שנים, משום ש"יום אחד בשנה חשוב שנה". דריוש הרג את בלשצר מיד בתחילת השנה השלישית למלכותו, ולכן, למרות שבלשצר מלך רק שנתיים ויום או יומיים, אחשוורוש מנה לו שלוש שנים שלמות, ועוד שנה אחת לדריוש.

לאחר דריוש, מלך כורש במשך שלש שנים. כורש היה מלך צדיק מתחילתו ועד סופו. הוא נתן את הרישיון לבנות את בית המקדש והוא מעולם לא אסר את המשך הבניין. לכן ישעיהו הנביא קורא לו משיח ה'. לאחר כורש מלך ארתחשסתא, שהיה רשע, והוא שמנע את המשך בניין המקדש. והגר"א ממשיך ומסביר:

וארתחשסתא הנזכר לעיל מלך אחרי כורש שנה אחת. ובזה טעה אחשוורוש שחשב שנה אחת דבלשצר ואחת דדריוש ושלש דכורש ואחת דארתחשסתא, הרי שישה, ושתיים ידיה [של אחשוורוש עצמו], הרי שמונה, ועל זה נאמר דשנים מקוטעות היו, ששנה אחת נמנה לבלשצר ולדריוש, שנה אחת נמנית לכורש הנזכר לעיל וארתחשסתא הנזכר לעיל, ובשנים אלו השלים הארבע עשרה דאחשוורוש (פירוש שנת הארבע עשרה דאחשוורוש), ואחת דדריוש בן אסתר, והכי פירושו: בשנת שתיים, פירוש בתחילת שתיים (פירוש אז נבנה בית המקדש). ורש"י פירש לסוף שניים, לכן חשב שנה אחת מקוטע בין נבוכדנצר ואויל מרודך ושתי שנים מכורש ודריוש. אבל לפירוש הנזכר לעיל אין צריך לבוא לזה כלל.

ארתחשסתא מלך שנה אחת. אחשוורוש מנה את השנה השלישית של כורש ושנה אחת לארתחשסתא, למרות שבפועל כורש מלך רק חלק משנתו השלישית וארתחשסתא מלך פחות משנה. כך נוצר פער של שנתיים מחמת טעות השנים המקוטעות שמנה אחשוורוש (וזה בניגוד לרש"י שכתב שהפער נוצר גם מהשנים המקוטעות של נבוכדנצר ואויל מרודך).

וזהו שכתוב: "ומטעם כורש ודריוש וארתחשסתא מלך פרס וכו'". והלא דריוש עצמו בנה וכורש ביטל, אלא על כורחך צריך לומר דכורש לא ביטל, אלא ארתחשסתא שאחר כורש ביטל, והכי פירוש הפסוק, מטעם כורש שהתחיל לבנות היסוד (ואחרי זה ביטל ארתחשסתא), ודריוש בנה כל הבית, וארתחשסתא בנה חומת העיר, ועל זה הארתחשסתא [הארתחשסתא השני שבנה את חומת העיר] אמרו בגמרא שהחמיץ.

הפסוק המזכיר את שלושת המלכים: כורש, דריוש וארתחשסתא, ומדלג על מלך אחד. בין כורש ואחשוורוש מלך ארתחשסתא שביטל את עבודת בית המקדש. המסקנה היא שהמלכים שהוזכרו בפסוק - כולם - סייעו לבניין בית המקדש ולבניין ירושלים. כורש נתן רישיון לבנות את בית המקדש. דריוש נתן רישיון להמשיך ולבנות את בית המקדש לאחר הפסקת הבניין בעקבות הציווי של ארתחשסתא. ארתחשסתא השני, שמלך אחרי דריוש, נתן רישיון לבנות את חומת ירושלים.

נמצא שלפי הגר"א היו חמישה מלכים לפרס: כורש, ארתחשסתא, אחשוורוש, דריוש וארתחשסתא השני. שלושה מהם תמכו בבניין בית המקדש ובבניין ירושלים, ושניים מהם ניסו למנוע ולעכב. מעתה עובר הגר"א להסביר את דברי חז"ל האומרים "הוא כורש, הוא ארתחשסתא, הוא דריוש":

ועתה יתיישב הגמרא שפיר "הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשסתא... ולמה נקרא שמו ארתחשסתא? על שם מלכותו", הוה ליה שם מלכות ארתחשסתא נמנית מתחילת שנת מלכותו של דריוש. דזה ידוע דמלכות פרס נמשכת חמישים ושתים שנים, שמונה עשר שנים לפני בניין הבית, כיצד? כורש עם ארתחשסתא שלוש שנים כנזכר לעיל, אחשוורוש ארבע עשרה שנים ובשנייה לדריוש נבנה הבית. ושלושים וארבע אחר בניין הבית כדאיתא בגמרא במסכת עבודה זרה, ומצינו שנגמר הבית בשנת שש לדריוש, ונמצא כמה חסר עד שלושים וארבע למלכות פרס - שלושים שנים, כי ארבע שנים נמשך זמן בניין בית המקדש, ומצינו בפסוק שארתחשסתא מלך שלושים וארבע שנים, על כן נמנית מלכות ארתחשסתא למלכות דריוש, והוא התחיל למלוך בשנה שישית למלכות דריוש.

דריוש הפסיק למלוך בשנה שבה נבנה בית המקדש, בשנה השישית למלכותו. בכל זאת, מהכתובים עולה לכאורה שארתחשסתא מלך שלושים וארבע שנה. כיצד ייתכן הדבר? הרי מעת שדריוש הפסיק למלוך ועד לכיבוש פרס על ידי אלכסנדר מוקדון עברו שלושים שנה בלבד, וכיצד ייתכן הדבר שהכתוב מנה שלושים וארבע שנה לארתחשסתא? לכן אמרו חז"ל: הוא דריוש הוא ארתחשסתא, כלומר: הכתוב מונה את שנותיו של ארתחשסתא יחד עם שנות מלכותו של דריוש. נמצא שחז"ל לא התכוונו לומר שדריוש וארתחשסתא הם אדם אחד, אלא ששנותיו של ארתחשסתא נמנות עם שנות מלכותו של דריוש. ממשיך הגר"א ומסביר:

לכן נקרא שלוש שמות אלו, ופירש החכם שכן כתיב בקרא "ומטעם כורש ודריוש וארתחשסתא מלך פרס", ודיוקו של הגמרא דפירוש דקאי כורש על דריוש עצמו והוא הוא כנזכר לעיל, דקשה תיבת מלך שהוא לשון יחיד. בשלמא דריוש וארתחשסתא הוא מלכות אחד כנזכר לעיל, וזה שכתוב ארתחשסתא היינו על שם מלכותו וכנזכר לעיל, אבל כורש דהיה מלך אחר, אם כן היה ראוי לכתוב מלכי פרס, הם פירשו דקאי תיבת כורש על דריוש עצמו.

ונמצאת אומר שחמישה מלכי פרס הם: כורש וארתחשסתא ואחשוורוש ודריוש וארתחשסתא. וזהו שאמרו במסכת מגילה: "תנא, עוד שנה אחת לבבל ועמד דריוש והשלימה".

לאחר שהגר"א הסביר מדוע חז"ל חיברו בין דמותו של ארתחשסתא לדמותו של דריוש, הוא מסביר מדוע הם חיברו גם בין דמותו של כורש לדמותו של דריוש. דריוש נקרא גם כורש משום שהוא היה מלך כשר.

מסקנתו של הגר"א היא שהיו חמישה מלכים שמלכו על פרס. מסקנה זו איננה סותרת את שיטת בעל סדר עולם שמלכות פרס נמשכה רק 52 שנה. הגר"א מזכיר בדבריו את שיטת בעל סדר עולם ומסכים אתה. גם בהגהותיו לסדר עולם, הגר"א דוחה את הגרסה שזמנה של מלכות פרס היה חמישים

ומאתיים שנה (ראה על כך בהרחבה במאמר הקודם), וקובע שהגרסה הנכונה היא: חמישים ושתים שנה.

שיטת המהרי"ט בזיהוי ארתחשסתא

המהרי"ט אמנם קדם לגר"א, אך ראינו לנכון להקדים את שיטתו של הגר"א, כדי לצרפה לשיטת הרז"ה. המהרי"ט כותב^{צ"ח} מצד אחד שארתחשסתא הוא אחשוורוש, אך מצד שני, הוא כותב בהמשך דבריו כשיטת חז"ל:

כתב בסדר עולם זוטא שארתחשסתא ודריוש הפרסי שני מלכים היו, וארתחשסתא מלך שלושים ושתים שנים, ודריוש הפרסי מלך אחריו שתי שנים. ונראה לי שאין לסמוך אלא לפי מה שאמרו רז"ל לתלמוד שלנו "הוא כורש, הוא דריוש, הוא ארתחשסתא", וכך נראה הפשט, ואין לפרש בעניין אחר, וברייתא דסדר עולם זוטא פליגא ואין לסמוך עליה.^{צ"ט}

נראה שלשיטתו כל מלכי פרס היו נקראים גם "ארתחשסתא". בכל פעם שנמצא בפסוק כלשהו את השם "ארתחשסתא", אנחנו צריכים לשייך אותו לאחד ממלכי פרס: כורש, אחשוורוש או דריוש. יש להעיר שהציטוט שהוא מביא מ"סדר עולם זוטא" אינו מופיע שם, אולם מצינו מדרשים שונים שמשמע מדבריהם שארתחשסתא לחוד ודריוש לחוד (אם כי יש לציין שמדובר במדרשים לא מוכרים כל כך).

שיטת בעל דעת סופרים בזיהוי ארתחשסתא

בפירוש דעת סופרים מובאת שיטה מיוחדת, ולפיה ארתחשסתא לא היה כלל מלך, אלא הוא היה שר חשוב שענייני המלוכה התנהלו על פיו, ורק המלך היה רשאי לחלוק עליו. כוחו של ארתחשסתא היה בשיאו כאשר מלך חדש עלה לשלטון והוא לא שלט עדיין ברזי המלוכה. מסיבה זו, בתחילת ימי שלטונו של דריוש, פנה תנני דווקא אל ארתחשסתא, כמנהל המלוכה בפועל, על מנת שייתן הוראה לבטל את עבודת בית המקדש.

צ.ח. בפירושו לעזרא ד.ז.

צ.ט. פירוש מהרי"ט שם ו.ד.

כאשר עזרא עלה מבבל, הוא קיבל תמיכה מאת ארתחשסתא, למרות שדריוש היה אז מלך פרס. ארתחשסתא קורא לעצמו מלך המלכים:

אַרְתַּחֲשֶׁסְתָּא מֶלֶךְ מְלָכִיא^ק

וכך כותב בעל דעת סופרים על תואר זה, שארתחשסתא כינה בו את עצמו:

כאן נאמר על ארתחשסתא כמלך המלכים, אף שהיה עתה כאמור רק במקום דריוש הנער. התואר קשור לתוכן, לומר שזו פקודה הניתנת על ידי איש שיש לו תוקף מלא לצוות, וחייבים לשמוע בקולו, ואי אפשר לערער על כך.^{קא}

במקום אחר, בעל פירוש דעת סופרים מגביל את תחום שלטונו של ארתחשסתא:

ברור ומפורש נאמר כאן שארתחשסתא, אף כי נמצא גם בשושן, היה רק מלך בבל, וגם כשנמצא בשושן, קראו לו בשם המלך מבבל כמו שנאמר כאן. אמנם לפעמים תיאר עצמו גם בשם מלך פרס, כי גם בבל כלולה הייתה במלכות פרס. אבל לשם העניין כאן מכתירו עזרא בתוארו המדויק "המלך מבבל", וכאמור גם משום שבשטח שלטונו נמצאו רוב היהודים.^{קב}

הסברו של בעל דעת סופרים שארתחשסתא היה פקיד גבוה שהיה ממונה על אזור מסוים (שבו גרו רוב היהודים), אינו עולה בקנה אחד עם דברי חז"ל שדריוש הוא ארתחשסתא. תמוה אפוא שבעל דעת סופרים לא התייחס כלל לדברי חז"ל אלו.

סיכום

- א.** חז"ל אמרו שהיו שלושה מלכים לפרס: כורש, אחשוורוש ודריוש.
- ב.** חז"ל זיהו את ארתחשסתא עם דריוש. לפי חלק מהשיטות, גם אחשוורוש וכורש נקראו ארתחשסתא.

ק. עזרא ז.יב.

קא. דעת סופרים שם.

קב. דעת סופרים שם ח.א.

- ג. יש שרצו לומר שהיה מלך נוסף ששמו היה ארתחשסתא. הרז"ה סובר שמלך זה מלך לאחר דריוש. הגר"א סובר שהיו שני מלכים ששמם היה ארתחשסתא: הראשון מלך מיד אחרי כורש ולפני אחשוורוש, והשני מלך אחרי דריוש.
- ד. יש שרצו לומר שארתחשסתא הוא תואר של פקיד בכיר מאוד שהיה ממונה על אזור מסוים בתחומי ממלכת פרס.